

ISSN 2310-3353

Қостанай
мемлекеттік
педагогикалық
институтының

ЖАРШЫСЫ

ҒЫЛЫМИ-ӘДІСТЕМЕЛІК ЖУРНАЛ
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№ 2
2022

3. International Plant Names Index (IPNI). [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.ipni.org>

4. Global Biodiversity Information Facility. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.gbif.org>

5. Plants of the World online. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://powo.science.kew.org>

Материал поступил в редакцию 03.02.2022

ПЕРЕЖОГИН, Ю.В., ЖОЛДЫБЕК М. А., ПЕТРОВ, Г. Д., ТАНАТ, Д.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ФЛОРАСЫНЫҢ ЖЕКЕЛЕГЕН ТЕКТЕРІНІҢ ЭНДЕМИЗМІНЕ РЕВИЗИЯ

*Қазақстан Республикасының *Arctium* (Asteraceae), *Pedicularis* (Orobanchaceae) және *Hedysarum* (Fabaceae) тұқымдасының эндемикалық түрлерін зерттеу барысында «Қазақстан флорасында» эндемикалық ретінде белгіленген 6 түрінің *Arctium* тұқымдасы, *Pedicularis* тұқымдасының 7 түрі және *Hedysarum* тұқымдасының 19 түрі, осы тектес өкілдерінің сәйкесінше тек 4, 3 және 10 түрі осындай. 3 түрі (*Arctium*), 4 түрі (*Pedicularis*) және 9 түрі (*Hedysarum*) субэндемиялық. Зерттеу нәтижесінде алынған реферат Қазақстан флорасының жаңа басылымы үшін эндемикалық өсімдіктер туралы мәліметтерді толықтырады.*

Кілт сөздер: *Қазақстан флорасы, өсімдіктердің эндемикалық түрлері, орналасқан жері туралы мәліметтер.*

PEREZHOGIN, YU. V., ZHOLDYBEK, M. A., PETROV, G. D., THANAT, D.

ENDEMIC SPECIES OF THE FAMILY LAMIACEAE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

*In the process of studying endemic species of the genera *Arctium* (Asteraceae), *Pedicularis* (Orobanchaceae) and *Hedysarum* (Fabaceae) of the Republic of Kazakhstan, it was found that out of 6 species noted in the "Flora of Kazakhstan" as endemic for the genus *Arctium*, 7 species for the genus *Pedicularis* and 19 species of the genus *Hedysarum*, only 4, 3 and 10 species of representatives of these genera, respectively, are such. 3 species (*Arctium*), 4 species (*Pedicularis*) and 9 species (*Hedysarum*) are subendemic. The abstract obtained as a result of the research will supplement the data on endemic plants for the new edition of the Flora of Kazakhstan.*

Key words: *flora of Kazakhstan, endemic plant species, information on the location.*

ӘӨЖ 811.512.122

Наби, Т.Б.

«6В01701 – Қазақ тілі мен әдебиеті»

оқу бағдарламасының 3курс студенті

Бекбосынова А.Х.

филология ғылымдарының кандидаты,

тілдер және әдебиет теориясы кафедрасының

қауымдастырылған профессоры

А.Байтұрсынов атындағы

Қостанай өңірлік университеті,

Қостанай, Қазақстан

ҚАНИПА БҰҒЫБАЕВАНЫҢ «АДАСҚАН ЖАПЫРАҚ», «ӘБДІЛДАНЫҢ АЛМА БАҒЫНДА» ӨЛЕҢДЕРІНІҢ КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін

Қанипа Бұғыбаеваның шығармалары көктем мен күз мезгілдерінің мамыражай сәттерін көз алдымызға елестетеді. Ақынның өлеңдері оқыған

жанға шынайылықты көрсететін керемет туындылар. Оның жырлары адам өмірінің шуақ шашқан, бақытты кезеңдерін еске салады.

Кілт сөздер: *теңеу, символ, сөз қолданысы, өлең.*

1 Кіріспе

Қанипа Бұғыбаева жырларынан біз ерекше сыршылдықты, ақынның Отанына, туған ауылына деген махаббаттын сезінеміз. Ол өзін туған жердің топырағынан нәр алған жас шыбыққа теңейді. Ақын жырлары тек әлеуметтік мазмұнда ғана емес, одан табиғат, махаббат тақырыбындағы лирикалық өлеңдерді де, өз замандастарының ерсі мінездерін сынаған өлеңдерін де кездестіреміз. «Қанипа шығармаларында өмірдің ащы кезеңдерінің көп болғанына қарамастан жасу жоқ, керісінше өмірдің қатал сыңына төтеп бере алатын, рухы мықты, жалынды көркем туындылар. Анасын еске түсірсе де жасымайды. *Мен бүгін бүршік атсам, гүлдеп, ана, ол сенің ұлылығың, даналығың* деген сәтті жолдар арқылы өзін – асыл ананың жалғасы екенін айтады [1]. Өмірге деген құлшынысты арттыратын, терең мазмұнды өлеңдерін оқығанда ағалары: Әбу Сәрсенбаев, Хамит Ергалиев, Сырбай Мәуленов те өз таңданыстарын жасырмады.

Қанипа Бұғыбаева шығармашылығына баға берген ақын ағаларының айтқандарына қарап-ақ ақынның жырлары әсерлі, шынайы, әрі сөз қолданысының ерекше екендігі және автордың кез келген өлеңін алсақ та, оның туындылары мұңға толы ащы зар емес, керісінше өмірге деген құлшынысты арттыратын жалыны мол жырлар екенін аңғаруымызға болады.

2 Материалдар мен әдістер

Бұл мақалада жалпы теориялық әдіс қолданылды. Ақынның шығармаларындағы көркемдегіш құралдардың анықтамалары мен ғалымдардың еңбектері қолданыс тапты. Қажетті материалдар жинақталып, мақала жазуда бір жүйеге келтірілді. Қанипа Бұғыбаеваның «Адасқан жапырақ», «Әбділданың алма бағында» шығармаларында қолданылған көріктеуіш құралдардың ерекшеліктері лингвистикалық сипаты жағынан талданды.

3, 4 Нәтижелер мен талқылаулар

Қанипа Бұғыбаеваның шығармаларын оқығанда, біріншіден оның сөз қолданысында теңеулердің көптеп қолданатындығын байқауымызға болады.

Т.Қоңыров «Теңеу – көркем ойлаудың ұлттық ерекшеліктері жинақталған, дүниетанымның ұлттық өзгешеліктері бас қосқан категориялардың бірі»[2; 3 б] – деген пікір айтады.

С.Ғ.Қанапина: «Теңеу – бейнелі сөздің ең көп тараған бір түрі. Жалпы көркем әдебиеттегідей, мақал-мәтелде де бір нәрсені әсерлі, айшықты суреттеу үшін соның түр-тұлғасын көзге елестету үшін екінші бір нәрсеге ұқсастырып баламалай айту теңеу болмақ» [3,38 б] – дейді.

А.Х. Бекбосынова: «Көркемдік танымның қуатты құралдарының бірі көркем әдебиетті теңеулерсіз елестету мүмкін емес. Автор тіліндегі теңеулер әлемі, оның поэтикалық тіл арқылы көрінетін дүниетанымын көрсетеді. Теңеу – таным көзі. Салыстыру, ұқсату, теңеу арқылы таным кеңейе түседі. Теңеу – адам баласының бейнелі ойлауының, әлемді тануының және өзін қоршаған айналасын көркем қабылдауының нәтижесінде қалыптасады» [4,5 б] – дейді.

Ақынның шығармаларының бірсыпырасы табиғатпен байланысты. Солардың ішінде бізді қызықтырған екі өлеңі: «Адасқан жапырақ», «Әбділданың алма бағынанда».

«Адасқан жапырақ» өмірдің мәңгі еместігі, автордың өзін желдің айдауымен ұшып жүрген жапырақтай сезінетіндігі жайлы. Бұл өлеңде бізді қызықтырған жолдар:

Сыбдырлы сағынышпен көзімді ілем,

Жер – деген күтіп алар төзім білем.

Ұқсаттым, уақыт желі қуалаған

Адасқан жапыраққа өзімді Мен

Бұл өлең жолдарындағы *сыбдырлы сағыныш, уақыт желі, адасқан жапырақ* автордың өзіндік ерекше сөз қолданысы. Бұндағы *сыбдырлы сағыныш* деген сөз тіркесін алсақ, ағаштағы жапырақтың жел ескенде сыбдырлауының дыбысы қалай ақырын естілсе сағыныштың да дәл солай көзге көрініп, естілмесе де бұл сезімді табиғатпен байланыстырып тұр. *Уақыт желі* деген мұнда табиғаттағы желдің ескені қалай тез өтсе, уақыттың, адам ғұмырының да ұзақ көрінгенімен зымырап өте шығатындығы осылайша бір сөз тіркесіне терең мағына сыйғызылып жазылған.

Ендігі кезекте өлеңге ерекше мән беріп тұрған «*адасқан жапырақ*» сөз тіркесіне келсек, жапырақ пен ағаш символына тоқталамыз. *Ағаш* - тұрақтылық пен беріктіктің белгісі. Ағаштың жерге терең енуінің метафорасы күш, төзімділік пен жерге тамырының терең бекініп өсуі тұрақтылық туралы айтады. Бұл сондай-ақ өсуді білдіреді, өйткені ағаштың бұтағы тұрақты баяу өсудің нәтижесі. Ағаш кішкентай бұтағы мен сабағы қысқа жапырақтары азғантай күйден, тамыры жуан, сабағы мықты, бұтағы мен діңі жуан биік ағашқа айналады.

Ал *жапырақ* символына келсек, жапырақ – үміт пен жаңарудың белгісі. Жасыл жапырақтар жаңару символы болса, жапырақтар сары болса, не болмаса жерге түсіп жатқан жапырақтар – мұң мен сағыныштың белгісі. Жазушы өлеңінде қолданылған ағаштан түскен жапырақ бұл дүниенің кішкентай бөлшегімін деген ұғымда айтылған деп ойлаймыз. Ал өзін адасқан жапыраққа теңеуі өзінің ішкі дүниесінде мұң барын, өмірде өз орнын таба алмай жүргендей күйде екенін айтқысы келді.

Бұл өлеңдегі келесі жолдар өмірге байланысты автордың ерекше сөз қолданыстарымен қатар *тағдыр концептісін* кездестіреміз:

Сызығы алақанның *сызығындай*,
Жүзіне қандай *тағдыр* жазылады?..

Мұндағы тағдырдың жазылуы яғни, тағдырдың алдында адамның оған қарсы күші жоқ екені, оған әр адамның мойынұсынатындығы жайында жазылған. Алдыңғы жолдағы «*алақанның сызығындай*» сөз тіркесімен бірге қосылып бұл өлең жолдары, өмірдің адамның алақанындағы секілді қысқа, әрі тағдырына жазылғаны болатындығы айтылған.

Жалпы, *тағдыр* концептісіне келсек, С.Ғ. Қанапина: «Қазақтың ұлттық танымында «тағдырға» қанағаттануға қарағанда, қанағаттанбаушылықтың басым екендігі байқалады. «Тағдыр» өмірдің бақытты кездерінен гөрі қиыншылыққа толы кездерінен қолданыс табады. «Тағдыр» мен «өлім» концептілері арасында белгілі бір байланыс бар екендігі сөзсіз. Адам өлімінің алдында да тағдырдың алдындағыдай өзінің дәрменсіз екенін мойындап, өлімді тағдырдың құрамдас бір бөлігі ретінде қабылдайды.» Бұдан шығатын қорытынды автор тағдыр концептісін өзінің өлеңінде жазмышқа тірі пенденің барлығы бағынатындығы мағынасында қолданған [3;120 б].

Қанипа Бұғыбаеваның шығармаларын оқығанда, біріншіден оның сөз қолданысында, метафора мен эпитеттерді көптеп қолданатындығын байқауымызға болады.

Әдеби тілдегі ең басты құбылтулардың бірі – метафора (*грекше metaphora – көшіру*) сөз мәнін өңдендіріп, өзгертіп айту, суреттеліп отырған затты не құбылысты айқындай, ажарландыра түсу үшін оларды өздеріне ұқсас өзге затқа не құбылысқа балау; сөйтіп, суреттеліп отырған заттың не құбылыстың мағынасын үстеу, мазмұнын тереңдетіп, әсерін күшейту [5, 39 б].

Келесі өлең «Әбділданың алма бағында» ақындық өнері бойына біткен тұлғалар жайында. Бұл өлеңде бізді қызықтырған өлең жолдары мыналар:

Ақынға кәрілік жоқ, арманы асыл,
Сезімге *пісіп тұрған* таңданасың.

Қ. Жұмалиев: «Эпитет дегеніміз – адамның не заттың, не табиғат құбылыстарының өзгеше белгілерін көрсету, олардың бейнесін оқушының көз алдына елестету ой қиялына әсер ету үшін қолданылатын көркем сөздердің бір түрі» [6,106 бет] – деген пікір айтады.

Бұнда біріншіден, «*сезім*» сөзіне тоқталсақ ақын қолданысында бұл сөз тәтті, ыстық, пәк, мөлдір сөздерімен жиі тіркесіп айтылады. Ал Қанипа Бұғыбаева өлеңіндегі «*піскен сезім*» автордың ерекше сөз қолданысы. «*Піскен сезім*» ақындық өнердің иелері шығармаларын жазулары үшін, оны жазып, сезіну үшін, оның алманың пісуіне қандай уақыт керек болса, ақынға да сезімін жеткізу үшін дәл солай уақыт қажет екені теңестіріліп, ақын өнері арқасында, қартаймайтыны айтылған. Бұндағы «*сезім*» сөзі «*піскен*» сөзімен тіркесіп келіп, ауыс мағынада жұмсалып, өлеңге ерекше бір сипат беріп тұр.

Бұл өлеңдегі келесі жолдар да ерекше көзге түседі:

Сілкілеп ертелі-кеш, ауық-ауық

Шайқайды *шабыт желі* алма ағашын.

Бұнда «*шабыт желі*» сөзіне тоқталсақ. Ақындық өнер иелерінің сезімдерінің жоғары қалыпта болып жетілуі, яғни шабыттың пайда болуы жайлы айтылып, жел сөзімен тіркескенде, алма ағашының шайқалуы арқылы ақындардың ішкі жан дүниесіндегі сезімдер, талант иелерін қозғалысқа, өзгеріске итермелейтіндігі жайлы айтылған. Бұл жолдардағы «жел» сөзімен тіркесіп жұмсалған «*шабыт*» сөзі эпитет ретінде қолданылып, автордың өлеңіне ерекше рең беріп тұрғанын байқаймыз.

Ендігі кезекте өлеңнің атауына арқау болған және ерекше мән беріп тұрған «*алма ағашына*» келсек:

Қызығып қарап едім, *қызыл алма*

Алаулап, «мені үзші» деп тұрды маған.

Көбінесе алма жастықтың, сұлулық пен денсаулықтың символы болып табылады. Бұрынғы заман суретшілері өз модельдерін алмамен бірге бейнелеген. Мұнда алманың түсіне назар аударсақ – бұл міндетті түрде пісіп жетілген, дәлірек айтсақ, «*қызыл*» алма ұзақ уақыттан бері денсаулық ұғымымен ассоциацияланады. Ал «*алма ағашы*» төзімділік және жемістерінің молдығымен ерекшеленетіні бәрімізге белгілі жайт, бұны ескерсек, ақынның дәл осы алма ағашын шығармасында бекерден бекер қолданбағандығын байқаймыз. Мұнда Әбділда ақын «*алма ағашына*» теңеліп, бұл символға сәйкес төзімділік және ішкі жан дүниесінде сезімінің тереңдігі, әрі мол екендігі айтылып, оқырман қауымына жырға арқау болған тұлғаның бейнесін (портретін) осылайша ассоциация түрінде береді.

Ақын осы өлеңінде алма ағашы (соның ішінде қызыл алма арқылы) Әбділда деген өзі секілді ақынның ең басты таланты – ақындық өнердің иесі физиологиялық тұрғыда қартайса да, жанының ұзақ уақыт таланты есебінен қартаймай («*шабыт желі*») арқасында жас қалпында сезінетіндігі, ақындық талантының иелері өмір бойы осылайша өмір кешетіні туралы суреттелген. Бұл өлеңде сонымен қатар *прецеденттік есімдер* де кездеседі:

Сағынған *Қозыдай боп жыр Баянын*,

Айтқандай махаббаттың тынбай әнін.

А.Х. Бекбосынова: «Прецеденттік есімдер – ақиқат өмірде болған жалпыұлттық когнитивтік базаның өзегінен орын алатын танымал тарихи тұлғалар. Тенеулердегі прецеденттік есімдерден әртүрлі қоғамдық дәуірлерде болған оқиғалардан хабар алуға болады. Көбіне мәдени-тарихи жағдайлар бір ғана атақты есіммен беріліп, ұлтқа қатысты бар сырды аңғартып, ерекше коннотациялық мәнге ие болған» [4,30 б] – дейді.

Сағынған Қозыдай боп жыр Баянын прецеденттік есімде махаббат сезімі жайлы емес, ақынның шабытының үнемі болмайтын, тұрақты емес сезім толқынысы мағынасында жұмсалып, ақын қазақ халқының ауыз әдебиетінің махаббат символына айналған атақты жыр кейіпкері Қозының Баянды қалай сағынса, ақын шабытты дәл солай сағынып күтеді деген мағынада жұмсалып тұр. Бұл прецеденттік есімді қолдану арқылы ақындардың шабытты сағынуы, лиро-эпостық жырдың бас кейіпкерлерінің бір-біріне деген сағыныш сезіміндей болатындығы бір сөз тіркесі арқылы жеткізіліп тұр.

5 Қорытынды

Қорытындылай келсек, Қанипа Бұғыбаева өлеңдеріндегі сөз қолданыстары соның ішінде талданған табиғат образы арқылы өзінің жан дүниесіндегі болып жатқан жай-күйді

(жапырақтың жел айдауымен ұшуы) және ақындық талант иелерінің ішкі дүниесіндегі болып жататын ішкі тебіреністі (бір ғана алма ағашы) арқылы жеткізуі, ақын шеберлігінің көрінісі, әрі өлеңді құруда өзіне ғана тән ерекшеліктерінің мол екенін аңғарамыз.

Әдебиеттер тізімі

1. «Лениншіл жас» газеті, 1962 жыл
2. Қоңыров Т. «Қазақ теңеулері». – Алматы: «Мектеп» баспасы, 1978. – 192 б.
3. Қанапина С.Ғ. «Қазақ тіліндегі мақал-мәтелдердің танымдық бейнелілігі» (Ғ.Мұстафин, С.Мұқанов шығармалары негізінде). – Қостанай: ТОО «Центрум», 2010 – 180 б.
4. Бекбосынова А.Х. «С.Мәуленов өлеңдеріндегі теңеу». Монография. – Қостанай. ЖШС «Центрум», 2014. – 152 б.
5. Сыдықов Қ. Көркемдік өрнектер. – Алматы, 1992. – 178 б.
6. Жұмалиев Қ. Әдебиет теориясы. – Алматы: Мектеп, 1969. – 243 б.

Материал редакцияға түсті: 11.02.2022

БЕКБОСЫНОВА, А.Х., НАБИ, Т.Б.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ СТИХОВ КАНИПЫ БУГЫБАЕВОЙ «АДАСКАН ЖАПЫРАК», «АБДИЛДАНЫН АЛМА БАГЫНДА»

Произведения Канипы Бугыбаевой невольно заставляет нас произвести перед глазами солнечные дни весны и осени. Стихи поэтессы это прекрасные произведения которые показывает читателю подлинную искренность. Ее стихи напоминают нам радостные, счастливые этапы человеческой жизни.

Ключевые слова: сравнение, символ, употребление слов, стихотворение.

BEKBOSYNOVA A.H., NABI, T.B.

ARTISTIC FEATURES OF KANIPA BUGYBAYEVA'S POEMS «ADASKAN ZHAPYRAK», «ABDILDANYN ALMA BAGYNDA»

The works of Kanipa Buggybayeva involuntarily make us imagine sunny days of autumn and spring. The poems of the poetess are wonderful works that show the reader genuine sincerity. Her poems remind us of the joyful, happy stages of human life.

Key words: comparison, symbol, use of words, works, poem.

ӘОЖ 8.81

Қанапина, С.Ғ.

филология ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор

Байбусинова, Ж.Ж.

«6В01701 – Қазақ тілі мен әдебиеті»
оқу бағдарламасының 2 курс студенті

Бейсенбай, Г.С.

«6В01701 – Қазақ тілі мен әдебиеті»
оқу бағдарламасының 2 курс студенті

А. Байтұрсынов атындағы ҚӨУ,
Қостанай, Қазақстан

ЖАЗУШЫ СПАНДИЯР КӨБЕЕВТИҢ «ҚАЛЫҢ МАЛ» РОМАНЫНДАҒЫ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ ҰЛТТЫҚ-ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗМЕТІ

Түйін

Қазіргі балалар біздің халқымыздың мақал-мәтелдерін жақсы білмейді, олардың мағынасын түсінбейді. Бірақ оларда гасырлық халық даналығы, тәжірибесі, қарапайым халықтың армандары жатыр. Мақал-